

HISTORI AZTARRENAK EUSKAL HITZETAN

Xabier Kintana

Gauza ezaguna da hizkuntzak bere mintzatzaileei mundulerkuntza eta ikuskera berezi batzuk gainezartzen dizkiela, baina mintzatzaileek, era berean, hizkuntzari ere aldakuntza nabariak egiten dizkiote, beren histori textuinguruan bizi dituzten gorabeheren ondorio.

Denboraz, hizkuntzak belaunaldi ezberdinen emariak oro zeharo bereganatzen ditu, eta jadanik, hizkuntza hori arruntki erabiltzen dutenentzat, hitzak eta esaera guztiak elkarren paretsu gertatzen, batzuk eta besteak noiz, nola eta zergatik sartu diren berezten ez dakitelarik. Linguistikak, ordea, hitzen fonetikazko itxuratik zerbait atera dezake haien khronologiaz.

Euskaraz, kasu batez, *errege*, *lege*, *gerezia* eta *laket* hitzen fonetikak argiro erakusten digu latinetikoko hitz horik gure hizkuntzak J. Kristo ondoko III. mendea baino lehenago hartu zituela, bokalarteko *-g-* eta *-c-* (*-e* edo *-i* aurrean egon arren) beren izaera oklusiboa ongi gorde dutelako. Gerortzikakoak izan balira, *erreje, *leje, *zerezia eta *(*p*)*lazet* gisakoak lirateke, inguruko erromantzeen arauera.

Ba ditugu, ordea, beste batzuk latinetik gabe, latinetikoko hizkuntza erromantzeren batetik etorriak, hala nola, *meza*, *borrodate*, *birjina*, *apaiz*, *martxo*, *mehatxatu*, *altxatu*, *tertzio...*, dituzten aldakuntza pronetikoengatik III. mendez gerokotzat har ditzakegunak.

Noski, hemen baten batek, arrazoi osoaz gainera, hitz hauetariko batzuen noizkotasuna igertzeko beste bide bat ere ba dela esan diezadake, hots, hitz horiek adierazten dituzten gauzak edo eta kontzeptuak noiz sartu ziren jakiteko, historiak ere laguntasuna eman diezagukeela; esate batez, erlijio hitzak kristautasuna Euskal Herrira sartu zen garaikoak badira, aski da historiaz berau jakitea, beste gabe, hitzei ere data bera emateko.

Alkondara, alkate, izara, merxika, alboka, kutun/gutun eta antzekoek, beren arabiar jatorriaz, argiro azaltzen digute arabiarrek Espainiaratuz gerokoak direla, ez lehenagokoak.

Are garai hurbilagoetan hitz berriak idazleen eta ideologiaren eraginez sartu zaizkigu, Historiaren gorabeherengatik ez zenean. Hortxe ditugu, kasu, *hiztegi* (lehengo S. Pouvreau-kerabilia), *hirurtasun* (J. Etxeberri Ziburukoarengan), *Gogo Saindua* (Oihenartek dakar), *bokantza, alosia* (J. Etxeberri Sarakoak), *kondaira, garrantzi* (Larramendik), *aberri, ikurrin, Euzkadi, lendakari, gudari, ikastola, abesti, izparringi, gaimel, txadona, Euskaltzaindia* eta abar, Sabino Aranak eta bere jarraitzaileek asmatuak eta zabalduak.

Hauetz gainera, ba daude munduko asmakarien izenak, bai nazioarteko eran eta bai, euskaltzale garbizale batzuen arduraz, euskaraz nola edo hala moldatuak: *telefono/urrutizkin, telebista/urrutikuskin, irrati, kafe/akeita, astronauta, lasser, garaje, automobil/gurtarin/berebil...* Belaunaldi gazteak ere bere emaitza utzi du, zientzi eta politik arloan batez ere: *iraultza, proletalg oa, langileria, komunikabide, kontraesan, aitzinamendua, aurreritzi, baldintza...*

Azkenez, Euskal Herriko Herriko gertaera historikoetan oinharriturikoak aipa ditzakegu: *matxinada, zamakolada, karlistada, fatzistada, aranatarrak*, e a., pertsona edo talde izen konkretu batzuetatik sortuak.

Antzekoa dugu, eta zinez bitxia, *nafarreri* hitzaren kasua, txostentxo honetan bereziki aztertu nahi nukeena.

Azkueren hiztegia lekuko, gaur egun hitz honek hiru bariante ditu: *nafarre(r)i/naparreri/nabarreri*, zabaleraz lehen biak hedatuenak izanki.

Etymologia, itxuraz bederen, argia da: *nafar + eri* "nafar gaixotasuna" alegia; baina dakusagun benetan honela den. Dakigunez, herritarren izenak dira euskaraz sustantiboen aurrean jar daitezkeen adjektibo bakarretakoak, *Nafarrate, nafar euskalduna, frantsesporru, frantsesarbi* e.a. lekuko.

Hasierako *nafar* hori “Nafarroakoa” dela frogatzea ez da, bestetik, inola ere gaitza. Kontuan har bedi, e. b. *naparreri* esaten duten euskaldunak *Naparroa* eta *naparra* esaten dutenak berak direla, hots, $f > p$ bilakatzeko usadioa dutenak. *Nabarri* era hori, Azkuek dakarrenez, Nafarroa Garaiko eta Behe-reko zenbait tokitan esaten da soilki, besteak Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroa Garaian komunak diren artean.

Hitz horren esangura, ordea, ez da leku guztietan berdina, toki batzuetan “viruela” den artean, beste batzuetan “sarampión” delako. Bizkaian, gainera, Gernika aldean guttienez, abereen “apatxarteko-a” edo “glossopeda”ri ere esaten zaio. Zenbait tokitan, gainera, “viruela”/“sarampión” artean berezketa egiteko, horietako bati *astonaparrerria* esaten zaio.

Honetaz, eta Azkuek bere hiztegian dakarran *napar-min* “epizootia” kontuan hartzen badugu, ondorio bat har dezakegu, alegia, *nafarreri* hitzak berez ez zuela gaurko esangura konkretuetarik bat, “gaixo edo eritasun langita, gogor bat” baizik, jendeak era askotako gaixoak izendatzeko erabiltzen duenez gero.

Hitz honen sustrai historikoak topatzen aritu gara eta hona hemen gure ondorioak.

1. Hitz hau zaharra da gure hizkuntzan, jadanik *eri* hitza galdurik dagoen lekuetan (Bizkai osoan eta Gipuzkoako leku askotan guttienez) oraindik deribatuetan sendo diraue-lako; *kakeria*, *ahuleria*, *ahoeria*, *elgorri*, *elbarri*...

2. Ez dago dudarik *nafar* edo *napar* hitza “nafartar” dela, zeren, batzuek uste moduan, “nabar, pokardatu” balitz (cfr. *viruela*, *varirole* < *variola* < *varius*) aurrean gabe, adjetibo kalifikatzaile bat izanik, atzean ipini beharko litzatekeelako. Honela dugu, kasu, *elgorri* (eri + gorri) eta *elbarri* (eri + barri), eta ez *gorrieri edo *barrieri. Harrigarria litzateke, azkenean, *nabar*-etik *napar* edo *nafar* gisako formak sortzea, “nabar” esanguraz, dakigularik behintzat, inon erabili ez direnak.

Eritasun honek duen beste izenak, *baztanga*-k alegia (Gipuzkoako zenbait herritan erabiliak) *Baztango* ibarrarekin zer

ikusia duela dirudi, agian hortik ere eritasunaren nafar jatorria frogatuz.

3. Gaixotasun honen izenaren jatorriaz zenbait datu eman dezakegu *Introducción a la Historia de España* deritzon liburitik (1) aterata.

1347. urtean Kiptxak-eko khanak Kaffa izeneko hiria se-tiatu zuen Krimean, eta katapultaz murrailen gaintik izurrite bubonikoaz hildako batzuen gorpuak jaurtiki zituen, hiritar haien artean izugarrizko eria sarteraziz.

Urte berean Jenua-ko untzi batzuek, Itsas Beltzetik etorrita, Siziliako portuak kutsatzen dituzte eta handixek mendebaleko mundu osora zabaldu.

1348. urtean Sardiniara heltzen da, eta handik Espainiara eta Frantziara, 1349.ean Erdiko Europara, Ipar Afrikara, Korsika, Italia, Flandes eta Ingalaterrara. Hurrengo urtean, 1350. ean, Eskozia, Eskandinavia eta Herrialde Baltikoetaraino ailegatzen da.

Hilak.—Florentzia, 1339.ean zeduzkan 100.000 bizilagunetatik 50.000tara jaitsi zen 1351.ean; Venezia 110.000tatik 70.000 tara.

Aragoiko erresumara 1348.eko apiril-maitzean heldu zen izurrite beltzau. Urte berean, irail-urrian, Nafarroako erresumara sartu zen. Populazioaren jautsapena ikaragarria izan zen. Lizarrako merinaldea, esate baterako, % 70ak baino gehiago hil ziren.

Noski, Mediterraneotik zetorren gaixo hau Euskal Herri osora. Araba, Gipuzkoa eta Bizkaira batez ere, Nafarroaren bidez kutsatu zen, eta ez da beraz harrigarri, hainbeste heriotze zekarren eri beldurgarri hari *nafarrería* deitzea.

Geroago, ordea, *nafarreri* izena, modu jeneralago batez, edozein gaixo gogorri deitzeko erabilia izan da, jatorrizko usadiotik hastandaturik. "Viruela"ren inguruan ari diren gai-

---

(1) Ikus Bibliographia.

xotasunak izendatzeko gelditzea, behar bada, iragan denbora batzuetan eritasun honek ukan zukeen eragin gaiztoei zor zaie, jendeak aurreko beste eri gaizto haren izena emanaz. Honetan geure Herriko medikuek zerbait argi lizagukete. Ez dezagun ahantz euskaraz “peste, plaga” hitzak ba dituela beste izen batzuk, *mintte*, eta *izurrite*, kasu, batak eta besteak edozein eritasun mota gogor bati zuzenduak.

Hauk dira, beraz, neronek, linguistika eta historia aldetik izen honi buruz aurkitu ditudan argitasunak.

BIBLIOGRAPHIA:

- AZKUE, Resurrección María de: *Diccionario Vasco-Español-Francés*, 2.º tomo, Tours, 1905-1906.
- UBIETO, Antonio; REGLA, Juan; JOVER, José María; SECO, Carlos: *Introducción a la Historia de España*⁷, Ed. Teide, Barcelona, 1970.
- MICHELENA, Luis: *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Publ. Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbao, 1970.
- DAUZAT, Albert; DUBOIS, Jean; MITTERAND, Henri: *Nouveau Dictionnaire Étymologique et historique*², Larousse, Paris, 1971.

* * * * *

Donostia, 73-IX-28

ETXEGINTZA ETA ARKITEKTURAKO HIZTEGIAREN GERTUKETA

Jose Miguel Zumalabe

Bi bat urte dela, eta Euskaltzaindiaren deiari erantzunaz, etxe honetan bertan bildu ginan, Laffite jauna, San Martin eta Zatarain jaunak eta neroni.

Arkitekto jaun batek eskaria eginik, “Colegio de Arquitectos Vasco-Navarro” delakoak zuzendu omen zion Euskaltzaindiari, Etxegintza eta Arkitekturako hiztegia moldatzea, gaztelera-euskeraz eta euskera-gaztelera.